

A lingua de Viana do Bolo

Descrición e textos

Autora

Concepción Álvarez Pousa

**Materiais
Linguísticos**

Concepción Álvarez Pousa, natural de Viana do Bolo (Ourense), é licenciada en Filoloxía Galega pola Universidade de Vigo, máster universitario en Comunicación e Industrias creativas pola Universidade de Santiago de Compostela e doutora en Lingüística por esta Universidade coa tese *A lingua da Terra de Viana do Bolo. Descrición dialectal e análise do cambio lingüístico, cualificada cum laude*, mención internacional. Coautora do libro *Escolma de poesía berciana en lingua galega (1860-1960)*, estudou a obra de

Laureano Prieto e de Florencio Delgado Gurriarán na revista *A Trabe de Ouro* e analizou o galego de Viana do Bolo, As Frieiras e As Portelas e as afinidades co portugués nas revistas *Limite* e *Madrygal* e en publicacións das universidades de Santiago de Compostela e do Porto. Impartiu conferencias nas universidades de Estremadura, Complutense de Madrid, Porto e Salamanca. Lingüista da obra de Manuel Vilanova *A Esmeralda Branca* (2006), Premio Nacional

de Crítica poesía galega e colingüista da longametraxe *Pradolongo* (2007) de Ignacio Vilar, galardoada con varios premios, colaborou no SNL do Concello de Pontevedra e traballou como filóloga na Fundación Penzol, Concello de Vigo, so a dirección de Francisco Fernández del Riego. Na actualidade é docente no ensino secundario, membro do Arquivo do Galego Oral do Instituto da Lingua Galega da USC e colaboradora do xornal *O Sil*.

Materiais Lingüísticos

n.º 012

Edición

Universidade de Vigo
Servizo de Publicacións
Rúa de Leonardo da Vinci, s/n
36310 Vigo

Materiais Lingüísticos é unha colección publicada en colaboración coa Área de Normalización Lingüística

Deseño gráfico

Tania Sueiro Graña
Área de Imaxe
Vicerreitoría de Comunicacións e Relacións Institucionais

Fotografía da portada

Adobe Stock

Maquetación e impresión

Tórculo Comunicación Gráfica, S. A.

ISBN (Libro impreso)

978-84-8158-948-1

Depósito legal

VG 35-2023

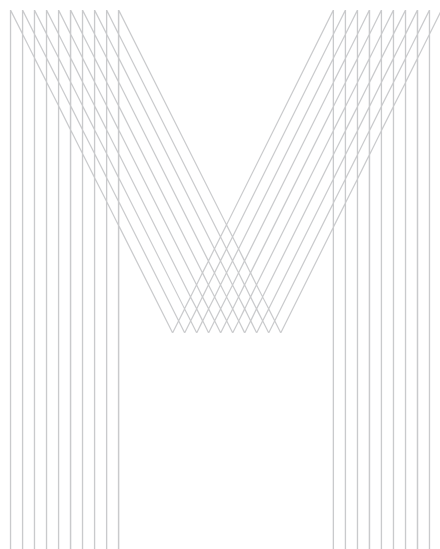
© Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, 2023
© María Concepción Álvarez Pousa

Sen o permiso escrito do Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, queda prohibida a reprodución ou a transmisión total e parcial deste libro a través de ningún procedemento electrónico ou mecánico, incluídos a fotocopia, a gravación magnética ou calquera almacenamento de información e sistema de recuperación.

Ao ser esta editorial membro da **une**, garántense a difusión e a comercialización das súas publicacións no ámbito nacional e internacional.

Servizo de Publicacións

Universidade de Vigo

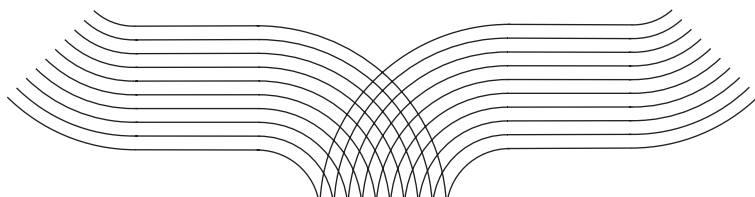
A lingua de Viana do Bolo

Descrición e textos

Autora

Concepción Álvarez Pousa

01	Introdución	25
02	A Terra de Viana	31
	2.1 A comarca de Viana	31
	2.2 O concello de Viana do Bolo	33
	Historia	34
	Economía e sociedade	40
	Poboación e situación sociolingüística	47
03	O bloque oriental na dialectoloxía galega	53
	3.1 O bloque lingüístico oriental do galego	53
	3.2 A área oriental-central do galego oriental	55
04	Laureano Prieto, a fala vianesa e outras obras	59
05	Descrición da variedade vianesa	65
	5.1 Fonética	68
	Realización etimolóxica do timbre dos pronomes nós e vós	68
	Palatalización de a átono	68
	Alteración do timbre etimolóxico de e, o tónicos	69
	Alteración do timbre aberto de e, o trabados por nasal	71
	Inestabilidade de è tónico	72
	Evolución dos grupos latinos -ŮLT-, -ŮCT-, -ŮCT-, -ŮRĬ-, -ŮRĬ-	73
	Presenza do iode en substantivos e formas verbais	78

Terminación -u en ditongo nos substantivos rematados en -o	79
Solución -ax- / -aix-	80
Crase do hiato -òa>-ò (lat. -ŎLĂM)	80
Mantemento dos grupos cua-, gua-	80
Creación do ditongo -au na terminación -ado	81
Presenza e perda da interdental xorda en posición final	82
Realización interdental do [k] no grupo culto -ct-	82
Gheada	83
Alteración do -s implosivo. Rotacismo	85
Alteración do -s implosivo. Aspiración	87
Consonantización da semivogal i	88
Conxunción copulativa e en contacto con vogal	89
Paragoxe do e	90
5.2 Morfoloxía	91
Substantivo e adxectivo	91
Resultados de -ĂNŮM, - ĂNĂM, -ĂNŌS, -ĂNĂS	91
Resultado das terminacións latinas -ĬNŮM, -ĬNŌS, -ĬNĂM, -ĬNĂS	91
Resultado de -ĂLĚS, -ŎLĚS (pl. -l)	92
Resultado de -ĂNĚS, -ŎNĚS (pl. -n)	93
Plural do tipo pé-peis, verdá-verdais	94
Artigo	95
Artigo determinado. Formas do artigo -lo(s), -la(s)	95
Artigo indeterminado unhos / unhes / uis - unhas / úas	96
Pronome persoal	97
Suxeito pronominal ti / tu	97
Suxeito pronominal nós / nosoutros, vós / vosoutros	98
Formas de acusativo do pronome átono de P3	99
Variantes de lle	99
Resultado das formas arcaicas lles-lo(s), lles-la(s)	100
Formas de tratamento	100
Variantes fonéticas dos demostrativos (e pronome el)	103
Sistema de posesivos	105
Cuantificadores	106
Verbo	107
Alternancia na VR tónica do Pres. Ind. dos verbos en -ir	107
Pretérito cantei / cantein	108
VT collamos, -era, -ese / collimos, -ira, -ise	108
Acentuación cantabamos / cantábamos	109
Terminación de Pret. Ind. -che /-ches, -ste/-stes	110

Terminación SNP -des, -ndes, -is, -s	110
Infinitivo conjugado. Usos	111
Andar	111
Caber	111
Caer	112
Dar	112
Dicir	113
Estar	114
Facer	114
Ir	116
Pór	117
Ter	118
Traer	119
Valer	120
Vir	120
Estar / andar + xerundio, estar / andar + a + infinitivo	121
Adverbio	121
Preposición	124
Conxunción	125
5.3 Syntaxe	125
Formas de acusativo do pronome átono de P2.	
Teísmo	125
Posición dos clíticos	128
Ausencia do artigo determinado preposición en + casa	128
5.4 Léxico	129
Vitalidade do léxico patrimonial	129
Interferencia léxica	130
A interferencia segundo a idade e o hábitat.	
Os castelanismos léxicos do vianés	131
Algúns procedementos para a formación de palabras	136
Vocabulario vianés	138

06

O cambio lingüístico

145

6.1 O cambio lingüístico e os factores influentes	148
6.2 Variables no vianés	149
Variables fonéticas	151
Palatalización de a átono	151
Evolución dos grupos latinos -ŮLT-, -ŮCT-, -ŮCT-, -ŮŘĭ-, -ŮŘĭ-	152

Terminación -u en ditongo nos substantivos rematados en -o	153
Mantemento dos grupos cua-, gua-	153
Creación do ditongo -au na terminación -ado	154
Presenza da interdental xorda en posición final	154
Alteración do s implosivo. Rotacismo	154
Conxunción copulativa e en contacto con vogal	155
Variables morfosintácticas	155
Resultados de -ĀNŪM, -ĀNĀM, -ĀNŌS, ĀNĀS	155
Resultados de -ĀLĒS, -ŌLĒS (pl. -l)	156
Resultados de -ĀNĒS, -ŌNĒS (pl. -n)	156
Resultados da terminación -TATE(M)	157
Ausencia de artigo determinado: preposición en + casa	157
Formas de acusativo do pronome átono de P3	158
Encontro de preposición con máis pronome	158
Cuantificadores	159
Acentuación cantabamos / cantábamos	159
Terminación SNP -des, -ndes, -is, -s	159
Facer	160
Pór	160
Traer	161
Ter	161
Vir	162
Variables léxicas	162
Castaña / bullote	163
Caldo de castañas / caldudas / papavello	163
Entón / entonces	163
Entroido / Carnaval / Entrudio / Intrudio	164
Nogueira / concheira	165
Pobo / puèblo	165

07

Cabo	167
------	-----

08

Bibliografía	173
--------------	-----

09

Escolma de etnotextos	185
-----------------------	-----

Ata a actualidade a Terra de Viana do Bolo non foi obxecto de moitos estudos que desen a coñecer a idiosincrasia desta zona. Debemos remontarnos ao xuíz andaluz destinado a este lugar do oriente ourensán, Nicolás Tenorio Cerero, que publica *La Aldea Gallega* en 1914 en Cádiz, un resumo da obra en 1972 e posteriormente, a obra en 1982 en Galicia. Trátase dun estudo antropolóxico sobre dereito consuetudinario e economía popular, que foi un dos primeiros traballos de campo nese eido realizados en Galicia, recollido entre os anos 1900 e 1906.

Estruturado en cinco partes, céntrase nas aldeas do concello de Viana do Bolo e ofrece a súa visión sobre as propiedades comunitarias, os costumes agrícolas, os costumes familiares, as festas públicas e as supersticións.

Castells Vila (1955, 1961, 1967) vai afondar no partido xudicial de Viana do Bolo e posteriormente nunha ampla descrición xeográfica do concello vianés a través de tres partes principais: a xeografía física, a xeografía humana e unha breve recensión histórica.

Así mesmo, podemos sinalar os traballos de Álvarez Rodríguez (1984, 1994) sobre a poboación e os asentamentos rurais da comarca de Viana do Bolo e o proxecto de Quiroga Barro (1984, 1992) relacionado coa evolución da estrutura agraria da Terra de Viana do Bolo na Idade Moderna.

Prieto Rodríguez ocupouse de estudar a historia, a tradición oral, a etnografía e a fala vianesa en diversos traballos (1946, 1948, 1958, 1968, 1973, 1978).

No eido da historia e da arqueoloxía son de importancia os traballos de Xusto Rodríguez sobre protohistoria e romanización e sobre territorialidade castrexa e galai-co-romana (1986, 1993), así como diversos estudos derivados destes (1987, 1988-1989, 1989).

Canto á situación da muller e á súa evolución podemos destacar o estudo de Gala González (1990) que, centrado na parroquia vianesa de Mourisca, aborda o papel da

muller e o cambio social. Posteriormente, Gala González (1995) tratará as relacións de xénero centrándose nos concellos de Viana do Bolo e Mazaricos, concretamente nas parroquias de Mourisca e Beba, respectivamente, e de onde sairán outros estudos relacionados con estes (1991, 1999).

En relación coa lingua, presentamos na Universidade de Vigo, baixo a dirección do catedrático Xosé-Henrique Costas González, o Traballo de investigación tutelado (TIT) *Consideracións sobre a fala do concello de Viana do Bolo. Descrición e textos*, (Álvarez Pousa 2007), unha primeira achega ao estudo dialectal da zona de Viana.

A investigación estivo principalmente centrada en oito parroquias e mediante a análise das características lingüísticas de diferentes etnotextos derivados das gravacións orais, permitiu deseñar as primeiras liñas da fonética, a morfosintaxe e o léxico da fala de Viana do Bolo e á vez, trazar as primeiras isoglosas dalgúns dos fenómenos máis comúns da microsubárea O Bolo-Viana.

Posteriormente, presentamos na Universidade de Santiago de Compostela a tese de doutoramento *A lingua da Terra de Viana do Bolo. Descrición dialectal e análise do cambio lingüístico* (Álvarez Pousa 2021). Tese que foi defendida o 26 de novembro de 2021 na Universidade de Santiago de Compostela dentro do Programa de doutoramento en Lingüística baixo a dirección do catedrático Francisco Fernández Rei.

O tribunal que xulgou a tese estivo composto polos seguintes membros: Manuel González González (presidente) da Universidade de Santiago de Compostela, Xosé-Henrique Costas González (secretario) da Universidade de Vigo e Maria da Purificação Moura Silvano (vogal) da Universidade do Porto. A tese obtivo a cualificación de sobresaliente *cum laude* (mención internacional).

A tese presentada tiña por finalidade describir a lingua do concello ourensán de Viana do Bolo, variedade do galego oriental pertencente á microsubárea O Bolo-Viana, encadrada na subárea Valdeorras-Viana da área oriental-central e analizar, a un tempo, o fenómeno do cambio lingüístico.

Para a análise da devandita variedade partiuse esencialmente dun amplo corpus oral formado por máis de 500 audios recollidos principalmente entre os anos 2015 e 2019, en 25 das 35 parroquias que conforman o municipio de Viana do Bolo, a tres xeracións de idade (alta, media e baixa), que posteriormente se transcribiron para a súa análise e descrición a través da fonética, a morfosintaxe e o léxico, o que permitiu concretar as peculiaridades dentro do bloque oriental e, especialmente, en relación coas variedades próximas zamoranas.

Baseada en dúas vertentes, por unha banda, estudouse a variación e o cambio lingüístico en tempo aparente no devandito concello para ver como este fenómeno afecta no mantemento da variedade, cales son as variables máis propicias á mudanza e os posibles factores que influencian este feito; e por outra banda, analizouse o

cambio en tempo real ao contrastar material do corpus da tese co recolleito en 1975 para o punto O.17 Viana do Bolo do *Atlas Lingüístico Galego* coa finalidade de obter unha visión completa da evolución da lingua vianesa.

O material do traballo de campo complementouse coa análise de gravacións que foron recollidas para unha investigación anterior (Álvarez Pousa 2007) e co contraste coas mostras orais existentes no Arquivo do Galego Oral do Instituto da Lingua Galega da USC recollidas no período 1997-2002. 23

Asemade, como apoio bibliográfico foi de especial relevancia a consulta da obra *Dialectoloxía da lingua galega* (Fernández Rei 1990), onde se trazan as características das variedades diatópicas dos tres bloques lingüísticos; os sete volumes publicados do *Atlas Lingüístico Galego* (I, 1990 – VII, 2020), onde a vila de Viana do Bolo, como se indicou, é o punto O.17, enquisado en febreiro de 1975; e naturalmente, a información que ofreceu a obra pioneira no estudo da fala vianesa de Prieto Rodríguez (1958), (1973).

Este material lingüístico distribúese en 9 capítulos:

Logo do limiar sobre os estudos de relevancia sobre o municipio, o capítulo 01 trata a xustificación do presente estudo, o método seguido no proceso de descrición e na análise do cambio lingüístico; o capítulo 02 reflicte os aspectos máis significativos sobre a comarca de Viana e o concello de Viana do Bolo; o capítulo 03 perfila o bloque lingüístico oriental e a área oriental-central do galego oriental nos que se insire a fala vianesa; o capítulo 04 aborda o papel incansable do mestre e etnógrafo Laureano Prieto na terra vianesa e, en concreto, no estudo da fala, ao tempo que se fai mención a outras obras en relación co vianés; o capítulo 05 traza as características lingüísticas a través da fonética, a morfoloxía, a sintaxe e o léxico; o capítulo 06 aborda o concepto do fenómeno do cambio lingüístico e as diferentes variables fonéticas, morfosintácticas e léxicas; o capítulo 07 recolle os aspectos máis significativos no tocante ao estudo da lingua vianesa en relación coa descrición e co cambio lingüístico; o capítulo 08 agrupa as fontes bibliográficas manexadas e o capítulo 09 amosa unha selección de 25 etnotextos correspondentes a cada unha das parroquias vianesas enquisadas.